VIRTUS

25 | 2018

Stefan van der Poel

Het politieke avontuur van een rode jonker

Anne-Marie Mreijen, *De rode jonker. De eeuw van Marinus van der Goes van Naters 1900-2005* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2018, 374 p., ill., index)

222

Een leven dat in 1900 begint en in 2005 eindigt omvat de gehele twintigste eeuw. Vanuit Europees perspectief betekent dit vele grote omwentelingen en gebeurtenissen: Eerste Wereldoorlog, Russische Revolutie, crisisjaren, Tweede Wereldoorlog, dekolonisatie, Koude Oorlog, Europese eenwording en val van de Muur. Marinus van der Goes van Naters raakte reeds op jonge leeftijd maatschappelijk geëngageerd en is door deze eeuw getekend.

Anne-Marie Mreijen schreef over deze man een proefschrift dat tevens (ongewijzigd) als handelseditie is verschenen. Zij hanteert een thematische insteek, waardoor de persoon zelf wat op de achtergrond blijft. Na het lezen van haar boek weet de lezer veel over de tijd waarin hij leefde en het politieke milieu waarin hij zich bewoog, maar veel minder over de man zelf en hoe hij in het leven stond. Mreijen problematiseert vooral de status van de man, de wijze waarop hij gerepresenteerd wordt en de wijze waarop hij zichzelf presenteerde. Zo geldt Van der Goes wel als een icoon van de sociaaldemocratie in Nederland, maar waar is die reputatie eigenlijk op gebaseerd? Ook koesterde hij het zelfbeeld van een bereisde, erudiete, belezen, humoristische, tegendraadse aristocraat, maar beantwoordde hij wel aan dit beeld?

Om antwoord te geven op deze vragen heeft de auteur haar verhaal in vier delen opgesplitst: 'Van bewusteloze tot bewusteling', 'Democratisch socialist', 'De leiding van de staat' en 'Kosmopoliet en kosmos'. Deze thematische indeling komt grotendeels overeen met de chronologie van zijn (publieke) leven. Het terrein waarop hij zich bewoog werd steeds groter: lokaal, regionaal, nationaal, Europees en uiteindelijk internationaal. Tegelijkertijd keert Mreijen in deel vier terug naar zijn jaren des ondersheids, zijn ontwikkeling van bewusteloze tot bewusteling (de laatste term is van Van der Goes zelf). Hierdoor ontstaat een mooi afgerond geheel.

Van der Goes werd in 1900 niet als jonkheer geboren; pas in 1914 werden de nakomelingen in zowel de mannelijke als de vrouwelijke lijn van de familie in de adelstand verheven. De familie behoorde tot de protestants-liberale elite in Nijmegen. Van der Goes was het derde en jongste kind in het gezin, maar zou als enige drager van deze naam overblijven, nadat de oudste zoon (Aert) als 36-jarige aan tuberculose overleed en de middelste zoon (Willem) in 1944 werd doodgeschoten. Verbond zijn afkomst hem met het verleden, het socialisme bood hem de mogelijkheid zijn eigen identiteit te ontwikkelen, los van familie en milieu, aldus Mreijen.

Dat hij rechten in Leiden ging studeren was in lijn met de familietraditie, dat hij lid werd van de Praktisch-Idealisten-Associatie niet. 'Wij willen de mensheid dienen in plaats van eigen eer en voordeel na te jagen', zo vermeldt de beginselverklaring van deze associatie. Hier trof hij ook Herman Bernhard Wiardi Beckman en zijn latere vrouw Anneke van der Plaats. Van der Goes werd in deze tijd geïnspireerd door Frederik van Eeden, Floor Wibaut, Pieter Jelles Troelstra en Jiddu Krishnamurti.

Niet het historisch materialisme interesseerde hem, maar het historisch idealisme. De vernieuwing van de maatschappij zou vanuit de geest van de individuele mens vorm krijgen en betrof zo een bewustwordingsproces. Het grootste verschil bestond volgens Van der Goes dan ook niet tussen de bezittende en bezitloze klasse, maar tussen hen die verandering willen en hen die dat niet willen. De 'innerlijke beweging' bepaalt tot welke klasse de persoon behoort.

In 1924 werd Van der Goes lid van de SDAP en daarmee beantwoordde hij aan zijn roeping tot dienstbaarheid der mensheid. In hetzelfde jaar trouwde hij met Anneke van der Plaats. Zij was afkomstig uit een vergelijkbaar milieu – een Friese familie van bankiers en juristen. Ook zij studeerde rechten in Leiden. Binnen het huwelijk gold een grote mate van seksuele vrijheid. Van der Goes had buitenechtelijke relaties met zowel vrouwen als mannen. (Over eventuele escapades van Anneke vermeldt Mreijen niets.)

Voor Van der Goes liep de weg naar de politiek via het recht. Het recht gold voor hem als uitgangspunt om de maatschappij te veranderen. Het individuele rechtsbewustzijn diende gestimuleerd te worden om zo de morele verheffing van de bevolking mogelijk te maken. Via wetgeving en de hervorming van het staatsidee zou het socialisme worden gerealiseerd. Zijn proefschrift *Het staatsbeeld der sociaaldemocratie* dat in 1930 verscheen, past in deze gedachtegang. Vanaf de jaren 1930 presenteerde de SDAP zich als hoeder van de parlementaire democratie. Het was ook de tijd dat Van der Goes zich steeds meer richtte op samenwerking van katholieken en socialisten, aanvankelijk op regionaal niveau in Heerlen (waar hij na Nijmegen was gaan wonen) en vanaf 1937, toen hij de landelijke politiek betrad, in de Tweede Kamer.

In deze tijd kwam hij lijnrecht tegenover zijn broer Willem te staan. Terwijl Van der Goes in de jaren 1930 uitgroeide tot een verklaard tegenstander van het nationaalsocialisme, werd Willem een hooggeplaatst NSB-functionaris. Van der Goes verbrak in 1934 dan ook het contact met hem. Onderaan de desbetreffende brief staat in een post scriptum: 'Meld me als je er weer "af" bent'. Willem, getrouwd met een Duitse gravin, werd Duits staatsburger en trad vervolgens in dienst van het Duitse leger. In mei 1944 werd hij in een kamer in Noord-Italië onder onduidelijke omstandigheden doodgeschoten. Het contact tussen beide

Gijzelaars in het interneringskamp te Haaren, gefotografeerd op de toren van het Grootseminarie Haerendael, 1941/1942. Zittend Marinus van der Goes van Naters en staand van links naar rechts de historicus Pieter Geyl, de schrijver en vrijdenker Anton Constandse en de Scheveningse winkelier Jacob Ros (*Beeldbank WO2, nr. 98345; coll. NIOD, Amsterdam, foto C. Rupke*)

broers was in die tien jaar niet hersteld.

De oorlog heeft Van der Goes grotendeels in gevangenschap doorgebracht. Als 'Indisch gijzelaar' werd hij op 7 oktober 1940 gearresteerd en gevangengezet. In toenmalig Nederlands-Indië waren Duitsers opgepakt en als represaille werden in het bezette Nederland vooraanstaande antifascisten gearresteerd, onder wie Pieter Geyl, Willem Drees en Anton Constandse. In drie autobussen werden de arrestanten naar Buchenwald afgevoerd. Hier leefden ze afgezonderd van de overige gevangenen en kregen ze een 'voorkeursbehandeling'. Ze werden niet kaalgeschoren of mishandeld, waren vrijgesteld van werk, konden post en voedselpakketten ontvangen, organiseerden lezingen en debatten, en hadden een bibliotheek tot hun beschikking. Gekscherend werd het verblijf ook wel getypeerd als de 'Buchenwaldse Volksuniversiteit'. Ruim een jaar later keerde de groep terug naar Nederland en wel naar het Groot Seminarie Haaren bij Den Bosch. Vandaar ging het op 11 mei 1942 verder naar het Klein Seminarie Beekvliet in Sint-Michielsgestel, waar ze werden samengevoegd met een groep van 460 'antiverzetsgijzelaars'. Hier ontstond de zogenaamde 'Geest van Gestel'. In de beslotenheid van deze mannengemeenschap werden ideeën ontwikkeld omtrent de naoorlogse politieke situatie met een nieuw gemeenschapsbesef. In september 1944 werd het kamp ontruimd en kon Van der Goes naar huis terugkeren. Bijna vier jaar lang had hij gescheiden geleefd van vrouw en kinderen.

Van der Goes werd in 1945 actief in de Nederlandse Volksbeweging, die door Schermerhorn was opgezet. Deze beweging diende de geestelijke, maatschappelijke en politieke vernieuwing van Nederland gestalte te geven. Zij leunde sterk op het personalisme uit de jaren dertig waarbinnen het besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid centraal stond. Tussen individu en gemeenschap bestond een wederkerige verantwoordelijkheid. Het personalisme gaf zo ideologische invulling aan de gewenste doorbraakgedachte. De partij die deze doorbraakgedachte vorm moest geven was de op 8 februari 1946 opgerichte PvdA. De doorbraak bleef echter uit. Bij de eerste naoorlogse verkiezingen in 1946 behaalde de partij niet de gehoopte zetelwinst, zodat er een Rooms-Rode coalitie ontstond die tot 1958 standhield.

Voor Van der Goes was juridische reconstructie de voorwaarde voor een politieke reconstructie. In 1945 publiceerde hij zijn boek *De leiding van den staat*. Het vormde een praktische uitwerking van zijn proefschrift en werd beschouwd als een blauwdruk voor de naoorlogse staatkundige hervorming. De stap naar het fractievoorzitterschap van de PvdA was dan ook niet vreemd. Samen met Willem Drees en Kees Vorrink vormde hij de leiding van de partij. Het fractievoorzitterschap was geen baan die hem op het lijf geschreven was: 'Men raakt op den duur geheel ondervoed, geestelijk', aldus Van der Goes. Tijdens het dekolonisatieproces van Nederlands-Indië liet hij als onderhandelaar steken vallen en de kwestie rond Nieuw-Guinea leidde zelfs tot zijn aftreden. De Europese politiek lag hem in die zin meer. Bij het streven naar Europese integratie speelden politieke scheidslijnen een geringere rol. Toch stelt Mreijen dat hij ook als diplomaat geregeld struikelde over zijn ambities en zelfingenomenheid.

225

In de jaren 1950 ontwikkelde Van der Goes een groeiende fascinatie voor het Afrikaanse continent. In het Verdrag van Rome (1957) werd opgenomen dat de overzeese gebieden een 'geassocieerde status' moesten krijgen om zo de economische en sociale ontwikkeling te bevorderen. Van der Goes was tussen 1957 en 1967 vicevoorzitter van het Europees Parlement, waarbij Afrika een belangrijk en terugkerend thema vormde. In deze periode maakte hij tal van reizen naar Afrika.

In dit laatste deel van het boek komen ook Van der Goes zijn 'organische levensbeschouwing' en 'kosmisch denken' ter sprake. Eigenlijk wordt met dit thema de chronologie van het boek wat doorbroken. Deze levensbeschouwing was namelijk al in het interbellum ontstaan en begeleidde Van der Goes gedurende zijn gehele leven. Zo vormden zijn liefde voor de natuur en zijn inzet voor natuurbescherming en natuurbeleid binnen zijn leven een constante.

Mreijen probeert in dit laatste deel tot een afronding te komen. Ze beschrijft zijn pensionering in 1967, de dood van Anneke in 1985 en staat kort stil bij enkele bezoeken van partijgenoten (Felix Rottenberg, Wouter Bos) aan zijn huis aan de Konijnenlaan in Wassenaar. Ze komt daarbij ook tot een typering van het lange, publieke leven van Van der Goes: zijn maatschappelijk engagement en zijn pogen om wetenschap, politiek en maatschappij met elkaar te verbinden. Op 12 februari 2005 doofde het licht aan de Konijnenlaan, de rode jonker was niet meer.

Mreijen heeft een degelijk en rijk proefschrift geschreven over een man wiens leven sterk bepaald werd door de grote gebeurtenissen van de twintigste eeuw. Haar schrijfstijl is helder, maar wat gereserveerd. Ze stelt dat het publieke en private leven van Van der Goes

nauw met elkaar verbonden waren. Des te vreemder is het dat dit private deel weinig aandacht krijgt. Zo valt er vrijwel niets te lezen over de relatie met zijn vrouw of zijn kinderen. Over zijn eigen opvoeding of zijn relatie met zijn broers komen we weinig te weten. (Vooral die relatie met broer Willem, die geheel andere politieke keuzes maakte, was interessant geweest om verder uit te werken.) Ook omtrent zijn innerlijke drijfveren, zijn profileringsdrang en zijn confronterende, soms theatrale optreden tast de lezer in het duister.

Aangezien beeldvorming zo'n voorname rol in het onderzoek speelt, verwacht de lezer ook een uitvoeriger bespreking van Van der Goes' autobiografie uit 1980: *Met en tegen de tijd. Een tocht door de twintigste eeuw*. Mreijen noemt, in navolging van Jan Romein, de autobiografie wel de gevaarlijkste van alle bronnen, maar een nauwkeuriger analyse van hoe Van der Goes zich hierin profileert was interessant geweest. Zij beperkt zich tot de constatering dat de autobiografie een eendimensionaal beeld geeft, met een sterke nadruk op zijn publieke leven. Het persoonlijke leven, aldus Mreijen, komt zo nauwelijks aan bod. Deze kritiek gaat ook op voor haar boek.

226

In 1967 ging Van der Goes met pensioen. Deze fase betekende, aldus Mreijen, een overgang naar een ander tijdperk met een nieuwe generatie vol nieuwe ideeën. Maar over deze nieuwe periode en hoe hij zich daartoe verhield, staat niets vermeld. Dit terwijl Van der Goes nog 38 jaar voor de boeg had. Hoe verliep de confrontatie met deze nieuwe generatie van babyboomers? Hoe keek hij naar Nieuw Links ('Tien over Rood') of Wim Kok, toen die de partij van haar ideologische veren ontdeed? Hoe beoordeelde Van der Goes de implosie van het communistische systeem, de val van de Muur en de Duitse eenwording?

Een laatste kritiekpunt betreft de presentatie van Van der Goes als kenner van de Franse literatuur. Het roept de vraag op wat hij dan zoal las. Nu blijft het eigenlijk bij de vermelding dat hij begraven werd met een van zijn lievelingsromans op zijn borst: *La Chartreuse de Parme* van Stendhal. Het boek waarin edelman Fabrizio del Dongo een avontuurlijk leven leidt vol politieke intriges en liefdesgeschiedenissen.

Adellijke echo's? De invloed van de adel op de ontwikkeling van buitenplaatsen langs de rivieren van het Amstelland en de Oude Rijn <i>Gerrit van Oosterom</i>	9
Het Staatse ambassadegebouw in de zeventiende eeuw. Het logement van Hendrick van Reede van Renswoude in Madrid, 1656-1669 <i>Maurits Ebben</i>	29
Naar het Oosten. Geografische verschillen in het ledenbestand van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, 1640-1840 <i>Renger E. de Bruin</i>	57
De Belgische orangistische adel I. De zuidelijke adel in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) <i>Els Witte</i>	79
The Bentinck family archives. Highlights and suggestions for further research <i>Menoucha Ruitenberg</i>	103
Bildung und Erziehung. Zur Bedeutung zweier Schlüsselkategorien für Charlotte Sophie Gräfin Bentinck <i>Christina Randig</i>	114
Charlotte Sophie, Joseph Eckhel and numismatics <i>Daniela Williams</i>	127
<i>Craignez honte</i> . The Bentinck coats of arms and their use as an expression of the cross-border character of the family <i>Olivier Mertens</i>	144
Fathers and Sons. A sketch of the noble life forms of the Bentincks in the period of the Great Wars in Europe (1672-1748) <i>Yme Kuiper</i>	162
Van wapenbord tot koningsboek. Herinnering, herstel en herbestemming in de heraldiek van het Gulden Vlies (1559-1795) <i>Steven Thiry</i>	179

25 | 2018